

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 14^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 1987

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΠΟΝΗ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Ἀπόστολος Σαχίνης**, παρουσιάζοντας τὸ ἔργο τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ: *Ἀλληλογραφία, τόμος τέταρτος, Γράμματα στὴ Λιλή Ζηρίνη. Εἰσαγωγή, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια, Σημειώσεις Κ. Γ. Κασίνη*, εἶπε τὰ ἐξῆς:

Ὁ τέταρτος τόμος τῆς *Ἀλληλογραφίας* τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ ἀπαρτίζεται ἀπὸ 113 ἐντελῶς ἀνέκδοτα γράμματά του, γραμμένα κυρίως ἀπὸ τὸ 1919 ὡς τὸ 1929, τὰ περισσότερα ἐκτεταμένα, πρὸς τὴ Λιλή Ζηρίνη — μιὰ ἐξαιρετικὰ εὐαίσθητη καὶ καλλιεργημένη νέα κοπέλα τοῦ 1920. Ἡ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια τῆς ἔκδοσης αὐτοῦ τοῦ τόμου τῶν 500 σελίδων, ὅπως καὶ τῶν τριῶν προηγούμενων, ὀφείλεται στὸν Κ. Γ. Κασίνη, ὁ ὁποῖος διάβασε χειρόγραφες, μὲ προσοχὴ καὶ ἀκρίβεια, τὶς σχετικὲς ἐπιστολὲς τοῦ ποιητῆ, παρ' ὅλες τὶς δυσκολίες ποὺ δημιουργεῖ ὁ γραφικὸς χαρακτήρας του, τὶς σχολίασε μὲ εὐσυνειδησία, μὲ γνώση καὶ μὲ ἀκρίβεια, καὶ τὶς ἐξέδωσε ὑποδειγματικὰ, ὡς ἄξιος φιλόλογος. Ὁ τόμος αὐτὸς τῆς *Ἀλληλογραφίας* τοῦ Παλαμᾶ περιλαμβάνει σπουδαῖα γράμματα, ἀποκαλυπτικὰ τῆς ψυχῆς καὶ τῆς παιδείας τοῦ ποιητῆ: ἐκτενέστατα, ἐξομολογητικὰ, στοχαστικὰ, μὲ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα αὐτοβιογραφικὰ στοιχεῖα, μᾶς φανερώνουν μὲ τὸν καλύτερο τρόπο καὶ σ' ἕνα ὕψος δονισμένο ἀπὸ τὴ συγκίνηση — τὴν καλλιτεχνικὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνθρώπινη — τὴν περιπαθὴ ψυχὴ καὶ τὴν πλατιὰ παιδεία τοῦ Παλαμᾶ. Ἡ πνευματικὴ ἀνησυχία του, ὅπως φαίνεται ἀπὸ πολλὰ παραθέματα τῶν ἐπιστολῶν του, ἦταν ἀπεριόριστη:

«Παράλληλα πρὸς τὶς ἄλλες μου ἐργασίες», μᾶς λέει ὁ ἴδιος, «καὶ γιὰ νὰ λυτρῶνωμαι ὅσο παίρνει ἀπὸ τὴν τριγύρω μου πραγματικότητα, ἀγωνίζομαι νὰ βυθισθῶ σὲ κυκλικὰ τρόπον τινὰ διαβάσματα, γιὰ νὰ χορτάσω τὴν ἀχόρταστη δίψα τῆς curiosité πού μὲ τρώει, γιὰ νὰ ὑψωθῶ, γιὰ νὰ τελειοποιηθῶ» (σ. 243-244)· ἡ παρακολούθηση τῆς λογοτεχνικῆς ζωῆς στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικό, ἰδίως τῆ Γαλλία, ἀδιάκοπη (βλ. στή σ. 424 τοὺς τίτλους τῶν γαλλικῶν λογοτεχνικῶν περιοδικῶν τὰ ὁποῖα διάβαζε)· ἡ ἀντίδραση καὶ ἡ ἀνταπόκρισή του στὰ ἐπίκαιρα πνευματικὰ θέματα ἄμεση· ἡ ἐνημέρωσή του, μὲ ἀναγνώσεις σημαντικῶν ξένων βιβλίων, ἐκπληκτικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ του.

Στὸν τόμο αὐτὸ τῆς Ἑλληλογραφίας ἔχουμε οὐσιαστικὲς κρίσεις τοῦ Παλαμᾶ γιὰ κορυφαίους δυτικοευρωπαίους συγγραφεῖς, ὅπως π.χ. γιὰ τὸν Paul Bourget (σ. 32), τὸν Thomas Hardy (σ. 218, 244, 378), τὸν «μεγάλο αὐτὸν κι ἐξαιρετικὰ ἀγαπημένο του μυθιστοριογράφου» (σ. 378), τὸν Sully Prudhomme (σ. 249-250), τὸν Leo Tolstoy (σ. 269-270), τὸν Romain Rolland (σ. 270), τὸν Albert Thibaudet (σ. 294), τὸν André Suarès (σ. 321 κ.ἄ.), τὸν Gustave Flaubert (σ. 346-349), τὸν Goethe (σ. 352), τὸν Nietzsche (σ. 374 κ.ἄ.), τὸν Freud (σ. 355), τὸν Ibsen (σ. 405), καὶ γιὰ πολλοὺς ἄλλους· ἔχουμε ἐπίσης ἀναφορὲς στὸ δικό του ἔργο, ἀξιολογήσεις καὶ ἐρμηνεῖες του, πολὺ χρήσιμες, θὰ ἔλεγα ἀπαραίτητες, γιὰ τὴ φιλολογικὴ ἔρευνα, ὅπως π.χ. στὸν «Παθητικὸ ὕμνο», τὸν ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴ Λιλὴ Ζηρίνη (σ. 61 καὶ 300), στὶς «Ἀλυσίδες» (σ. 127), στὴ Φλογέρα τοῦ βασιλιᾶ (σ. 202-203), στοὺς «Λύκους» (σ. 403)· ἔχουμε δηλαδὴ συνολικὰ μιὰ παραγμένη καλλιτεχνικὴ ψυχὴ, πού ἐξομολογεῖται, παραπονεῖται, παθαίνεται, συγχλονίζεται, ὑποφέρει, ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ. Δημιουργεῖ ἀκριβῶς μὲ τὰ γράμματά του αὐτὰ πρὸς μιὰ προικισμένη νέα κοπέλα, στὸ πρόσωπο τῆς ὁποίας βρῆκε τὴν ιδεώδη ἀλληλογράφο, πού ἀνταποκρίθηκε ὄχι μόνο στὸ πάθος τῆς ψυχῆς του, ἀλλὰ καὶ στὴ δίψα τοῦ πνεύματός του.

Στὸν τέταρτο τόμο τῆς Ἑλληλογραφίας θὰ συναντήσουμε τὶς βασικὲς καὶ σταθερὲς ἰδέες τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὸν λογοτεχνικὸ κριτικὸ καὶ γιὰ τὸν ποιητὴ. Ἀναφορικὰ μὲ τὸν πρῶτο, τάσσεται μὲ τὴν κριτικὴ τῶν δημιουργῶν, καθὼς καὶ μὲ τὴν κριτικὴ τῶν «ὠραιοτήτων». Γράφει: «Ὅσες φορὲς ὁ τεχνίτης [δηλαδὴ ὁ δημιουργὸς] ἀνοιξε τὸ στόμα του γιὰ νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ κι ὅλας τὸ ἔργο του καὶ νὰ μᾶς ἐμπιστευθεῖ καὶ τὶς ἰδέες του, εἶναι γιὰ μᾶς χαρὰ Θεοῦ... Γιατί, μὲ ὅσα κι ἂν λένε, ὁ πιὸ καλύτερος κριτικὸς τοῦ ἔργου του εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ποιητής» (σ. 2). Καὶ ἄλλου: «Βέβαια πὼς ἀξίζουν οἱ αὐστηρὲς κριτικὲς. Ἄλλὰ τὶς περισσότερες φορὲς ἡ πείρα μ' ἐδίδαξε πὼς ἀξίζουν λιγότερο ἀπὸ τὶς μὴ αὐστηρὲς. Ὅπου εἶδα κριτικὲς πού νὰ μοῦ

φέρνουν χειροπιαστά μπροστά μου, ζωγραφίζοντάς τον κ' ἐξηγώντας τον, ἕνα ποιητή, συγγραφέα, διανοητή, πού γνωρίζω ἢ πού δὲ γνωρίζω, εἵτανε κριτικές ἐμπνευσμένες πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἀπὸ συμπάθεια, ἀπὸ θαυμασμό. Τὸ κρασί τοῦ θαυμασμοῦ προτιμῶ νὰ τὸ πίνω ὄχι νερωμένο» (σ. 346). Καὶ παρακάτω: «Ὁ κριτικός μορεῖ νὰ δικάζη καὶ νὰ καταδικάζη, ἂν ἀγαπάη, ἀλλὰ τὸ μέτρο τῆς ἀξίας του καθαρὰ μᾶς τὸ δίνει τὸ πνεῦμα του τὸ διεισδυτικό, πού ὀφείλει νὰ ἐννοήσῃ, πρῶτα, καὶ νὰ ἐξηγήσῃ» (σ. 347-348).

Σχετικὰ μὲ τὸν ποιητὴ καὶ τὴν ποίηση παρατηρεῖ: «Ποιητῆς πού αἰσθάνεται μονάχα, χωρὶς καὶ νὰ γνωρίζει, εἶναι κάτι μπόσικο· ἀντίθετα μὲ τὴ γνώμη πού κρατᾶ κοινῶς περὶ αὐτοῦ» (σ. 5)· «Μὴ χωρίζεις καὶ πολὺ τὸν ποιητὴ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Αἰσθάνομαι πῶς δὲ θὰ εἶμουν τέτοιος ποιητῆς ἂν δὲν εἶμουν τέτοιος ἄνθρωπος» (σ. 9)· «Ἄ! πόση συγγένεια ἔχουν τὰ ὠραῖα μεγάλα αἰσθήματα μὲ τὰ ὠραῖα μεγάλα ποιήματα, καὶ πῶς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πηγὴ μὲ τὸ ρυθμὸ τὸν ἴδιο ἀναβρῶζουν!» (σ. 61)· «Καὶ ἡ λογοτεχνία, σὰν τὴ μουσική, σὰν τὴ ζωγραφική, σὰν τὴν ἐπιστήμη, εἶναι καὶ γνώσις· ἀπαιτεῖ προπαιδεῖα, μύηση» (σ. 207)· «Ἡ μέθη τῆς ἔμπνευσης βέβαια μορεῖ νὰ κατέρχεται, θεία χάρη, ἀπὸ ψηλά· μὰ ἡ δουλειὰ τοῦ τεχνίτη δὲν τὴν ἀδυνατίζει· τὴ συνεχίζει. Ὅταν διορθῶνω καὶ ξαναδιορθῶνω ἕνα μου στίχο, ὑπερητῶ τὴν ἔμπνευσή μου, καὶ συμπληρώνομαι» (σ. 307)· «Ἡ οἰστρήλατη φαινόμενη ἔμπνευση τῶν ποιητῶν δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὸ ὑπομονετικὸ δούλεμα τοῦ τεχνίτη γιὰ τὸ ἰδανικὸ τῆς ἐντέλειας» (σ. 403). «Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ὠραῖες αὐτὲς διατυπώσεις τοῦ ποιητῆ, ἡ καλλιτεχνικὴ ψυχὴ του ἔτεινε πρὸς τὰ μεγάλα (αἰσθήματα ἢ ποιήματα) καὶ ἡ ἔμπνευση, ἡ αἴσθησις, ὁ λυρικός οἶστρος του συνοδεύονταν πάντα ἀπὸ τὴ γνώση, τὴν τεχνικὴ ἀρτιότητα, τὴ βούλησι γιὰ τελειότητα. Πρὸς τὶς βασικὰς αὐτὲς ιδέες τοῦ Παλαμᾶ, πού ἀναφέρονται στὴν ποίησι καὶ τὴν κριτική, πρέπει νὰ συνδυαστοῦν, γιὰ νὰ ὀλοκληρώσουν τὴν προσωπικότητά του, καὶ οἱ «ἐκλεκτικὲς συγγένειες» τῆς ποιητικῆς ιδιοσυγκρασίας του μὲ τὸ ρομαντισμὸ, τὸν ἔθνικισμὸ, τὴν ἥρωολατρεία, γιὰ τοὺς ὁποίους ἐκφράζει κι ἐδῶ, ὅπως καὶ ἄλλοῦ, τὶς προτιμήσεις του. Γράφει ἀπὸ ἀφορμὴ τὸν Racine: «Οἱ κλασικιστὲς [ἐννοεῖ: οἱ κλασικοί] δὲ μὲ παρασυγκινοῦν, καὶ δὲ μ' ἀρέσουν νὰ πλέκω στενὲς γνωριμίες μ' αὐτούς» (σ. 66)· «Ἡ κάποια μου ἴσως πὶο πολὺ ρωμαντικὴ ἀνατροφή μὲ κάνει νὰ στέκωμαι κοντύτερα στὸ ρωμαντικὸ ξεχείλισμα ἀπὸ τὸ κλασσικὸ συγκράτημα» (σ. 352)· «Εἶχα, καθὼς κ' ἔχω, κάποιαν ἀδυναμία γιὰ τὸν Οὐγκώ» (σ. 154)· «Ἐέρω πῶς ἕνα μέρος τῆς διανοητικῆς μου εὐαίσθησις στέκεται προσηλωμένο στὸν ἔθνικισμὸ» (σ. 145) καὶ ὄχι στὸ διεθνισμὸ ἢ στὸν ἀτομικισμὸ, πού ἀποτελοῦν, κατὰ τὴν

ἄποψή του, τὰ τρία μεγάλα ἰδεολογικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς του· «Ἐμένα θρησκεία μου εἶναι ἡ ἥρωολατρεία. Μὰ πρέπει τὸν ἥρωα νὰ τὸν νοήσουμε πλατιὰ πολὺ, καὶ σὲ ὅλη του τῆ διανοητικὴ σημασία· καθὼς ἐνόησε τὸν ἥρωα ὁ Κάρλαϋλ» (σ. 277).

Σταχυολογῶ ἀκόμα ἐδῶ, ἀπὸ τὸ θησαυροφυλάκιο αὐτὸ τῶν στοχασμῶν καὶ τῶν διαλογισμῶν τοῦ Παλαμᾶ, ποὺ εἶναι ὁ τέταρτος τόμος τῆς Ἑλληλογραφίας του, ὀρισμένους μόνο ἀποκαλυπτικούς ἀφορισμούς του, ποὺ μᾶς φανερώνουν τὸ βᾶθος τῆς ψυχῆς του: «Γεννήθηκα γιὰ νὰ τραγουδῶ [= νὰ γράφω ποιήματα]. Ὅ,τι εἶναι ἀλήθεια μέσα μου... γίνεται τραγούδι [= ποίημα]» (σ. 14)· «Πιστεύω πὼς χωρὶς τὸ σῶμα, δὲ γίνεται καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτε. Ἡ volupté κυβερνᾷ τὸν ἄνθρωπο...» (σ. 117)· «Παρελεύουν ἐμπρὸς μου [κατὰ τὴν ἀνάγκωσιν ἐνὸς βιβλίου τοῦ Charles Andler γιὰ τὸν Nietzsche] οἱ χοροὶ τῶν μεγάλων ἰδεῶν ποὺ μᾶς γοητεύουν καὶ μᾶς κάνουν κάτι ν' ἀξίζουμε» (σ. 144)· «Ὅ,τι μᾶς κάνει μεγάλους καὶ μικροὺς δὲν εἶναι τόσο ἡ ζωὴ μας ὅσο εἶναι ἡ ψυχὴ μας» (σ. 145)· «Ἄ! τὰ ὠραιότερα μεθύσια εἶν' ἐκεῖνα ποὺ μεθοῦν τὶς λυρικές ψυχὲς χωρὶς κρασί!» (σ. 172)· «Ἰδανισμὸς καὶ ποίηση ποὺ δὲν ἀκουμποῦν πρῶτα σὲ κάποιο στερεὸ ἔδαφος δὲ μποροῦνε νὰ πετάξουν καθὼς πρέπει κι ἐκεῖ ποὺ πρέπει, καὶ μὲ ὅλη τὴ συνείδηση τῶν δυνατῶν φτερῶν τους» (σ. 177)· Μολαταῦτα [δηλαδή παρὰ τὶς καθημερινὲς δυσκολίες ἀπὸ τὶς βιοποριστικὲς ἐργασίες του] ζῶ. Μὰ δὲ φτάνει αὐτό. Πρέπει νὰ ξαναγγίσω κάποια κορυφὴ τῆς ζωῆς» (σ. 180)· «Γιὰ τὰ μεγάλα συνολικῆς ὑφῆς τραγούδια [= ποιήματα], ποὺ μέσα τους ἀντιλαλοῦν πατριδῶν καὶ λαῶν ἱστορίες καὶ ξετυλίματα, χρειάζεται ὁ ποιητὴς τὴν περισυλλογὴν, τὴν ἡσυχία, τὴν ἀπομόνωση. Καὶ δὲν τὰ ἔχω» (σ. 193)· «ὦ! τί βαθὺ καὶ τί ὁμορφὸ ὁ δεσμὸς δυὸ ψυχῶν!» (σ. 308)· «Ἐχὼ ἀνάγκη μόνο μὲ τὸν ἑαυτό μου νὰ μιλῶ καὶ μὲ τὶς ψυχὲς ποὺ ἀγαπῶ καὶ μὲ τοὺς ἥρωες ποὺ θαυμάζω» (σ. 331).

Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες ἐπίσης στὸν τόμο αὐτό, γιὰ τὸ ἐσωτερικὸ φῶς μὲ τὸ ὁποῖο φωτίζουν τὴν ψυχὴ τοῦ ποιητῆ, εἶναι καὶ οἱ διαδοχικὲς ἐναλλαγὲς στὶς διαθέσεις του, οἱ αὐθόρμητα διαφορετικὲς καὶ ἀντιφατικὲς ἐκδηλώσεις του, ποὺ κυμαίνονται ἀνάμεσα στὴν ἀθυμία, τὴν ἀμφιβολία γιὰ τὸν ἑαυτό του, τὴν ὑποτίμηση τῆς προσφορᾶς του καὶ τῆς προσωπικότητάς του, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ στὴν αὐτοπεποίθησή του, τὴ συνείδηση τῆς ὑπεροχῆς του, τὴν ὑπερηφάνεια γιὰ τὸ ἔργο του, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ποὺ παρακολουθοῦν ὀλοένα καὶ τὴν ποίησή του καὶ μᾶς παρουσιάζουν μιὰ ἀληθινὴ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς ἰδιοσυγκρασίας του. Διαβάζουμε π.χ.: «Κι' ἐγώ, καλόγερος θρεμμένος ὑπερτροφικὰ μὲ τὴ φιλολογία, καθυστερημένος σὲ πολλὰ, μὲ χάσματα μέσα στὴ διανόησή μου καὶ μὲ ραγισματιὲς στὴ μὀρφωσή μου, ἔπαιρνα καὶ

θὰ παίρνω, ἐλπίζω, γιὰ καιρὸ ἀπὸ σένα, κάποια μαθήματα ποὺ μοῦ λείπουν» (σ. 211)· ἢ, ἀκόμα: «Εἶμαι χαλασμένος ἀπὸ τὴν κατάχρηση ποὺ κάνω βιβλίων μὲ ἀφηρημένες ἰδέες» (σ. 322). Καί, ἀντίθετα: «Δὲν περιμένω νὰ πάρω συνείδηση τοῦ τί εἶμαι ἀπὸ κανένα καμιᾶς περιωπῆς κριτικό. Κοιτάζομαι στὸ δικό μου τὸν καθρέφτη» (σ. 283)· ἢ: «Ἔχω τὴ συνείδηση τοῦ τί εἶμαι καὶ τί δὲν εἶμαι, καὶ μπορῶ γι' αὐτὸ νὰ συζητήσω καὶ νὰ φιλονικήσω μὲ ὄλους τοῦ κόσμου τοῦ κριτικούς, ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ἴσαμε τὸν [Edmund] Gosse» (σ. 381). "Ὅλα αὐτὰ συνθέτουν μιὰ ἐπιτυχημένη αὐτοπροσωπογραφία του· ἀλλὰ ἡ αὐτοπροσωπογραφία του αὐτὴ σχεδιάζεται καλύτερα, μὲ ἕξοχον τρόπο, στὶς ἀκόλουθες γραμμές: «Ἐναν ποιητὴ σὰν ἐμένα, δηλαδὴ ἕναν ἄνθρωπο ταπεινὸ, ἐλεύθερ' ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ, φωτισμένο, μὰ δειλό, δυσκολομίλητο, σχεδὸν ἀμίλητο, ποὺ γιὰ νὰ ξανοιχτῆ κάπως μὲ ἄλλον ἄνθρωπο χρειάζεται ἕνα κοινὸ ἔδαφος ἐρώτων, συμπαθειῶν, γνώσεων, ἀναγνώσεων, κυριώτερα, ἢ ἀπαλὴ ἐκείνη σὰν ἀπὸ αὔρες καμωμένη ἀτμοσφαιρα ποὺ μπορεῖ νὰ ταιριάζη μιὰ κόρη μ' ἕνα ποιητὴ ποὺ ἔχει πολὺ τῆς γυναίκας» (σ. 34).

Τὰ γράμματά του αὐτὰ πρὸς τὴ Λιλὴ Ζηρίνη, ὅπως μᾶς λέει ὁ ἴδιος, ἀναπληρώνουν πολλὰς φορές τὴν ποιητικὴ δημιουργία του: «Τὰ γράμματά μου πρὸς ἐσένα», παρατηρεῖ, «δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ συνεχίζουνε, στὸν κύκλο τους, τὴ φλόγα μου τὴν ποιητικὴ» (σ. 366). Ἐξάλλου ἡ ἐρωτικὴ συγκίνηση, ποὺ τοῦ ἐνέπνεε ἡ ἀλληλογράφος του, τοῦ ἄνοιγε τοὺς δρόμους καὶ τοὺς κρουνοὺς τοῦ χειμαρρώδους λόγου του, ὁ ὁποῖος σὲ πολλὰ σημεῖα τῶν ἐπιστολῶν του ξεχύνεται ἀσυγκράτητος, μὲ παρηχήσεις ἢ συνηχήσεις, μὲ ἀλλεπάλληλα ἐπίθετα ἢ οὐσιαστικά, μὲ ἐξάρσεις καὶ διαχύσεις, γιὰ νὰ συνθέσει θαυμάσιες λυρικές καὶ λογοτεχνικές σελίδες. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ξεχωρίζουν ὀρισμένες ἐπιστολές, ὅπως π.χ. ἡ 612, ἡ 620, ἡ 647, καθὼς καὶ τὰ ὅσα μᾶς ἐκθέτει, μὲ ἐμπνευσμένο καὶ οἰστρηλατημένο τρόπο, γιὰ τὸ πῶς λειτουργεῖ ἡ ἔμπνευση (βλ. σ. 324). Στὸν τόμο αὐτὸ γίνεται φανερὸ ἀκόμα μιὰ φορὰ πόσο ἀπαραίτητη ἦταν γιὰ τὸν Παλαμᾶ — γιὰ τὴν ποιητικὴ ἔμπνευσή του καὶ τὴ λογοτεχνικὴ δημιουργία του — ἡ ἐπικοινωνία του μὲ μιὰ νέα καὶ ὠραία καὶ τρυφερὴ γυναικεῖα ψυχὴ, πρὸς τὴν ὁποία προσφερόταν μὲ ὀλόκληρη τὴν προσωπικότητά του. Τελειώνοντας, σημειῶνω πῶς ἡ μεγάλη σημασία ποὺ ἀπέδιδε ὁ Παλαμᾶς στὰ γράμματά μου αὐτὰ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι παρακαλεῖ τὴ Λιλὴ Ζηρίνη νὰ κρατήσῃ τὶς διατυπώσεις του, γιὰτι θὰ μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ τὸν ἴδιο «σὲ μιὰ σελίδα αἰσθητικοῦ ἐγχειριδίου» (σ. 307) καὶ νὰ ἀποτελέσουν τμῆμα τῆς, ἀνέκδοτης ἀκόμα τότε, «Ποιητικῆς» του.